

SIYASAL BİLİM ve HUKUK

GECEKONDU AİLESİ

(Squatter Family, bidon - ville)

(GEÇİŞ HALİNDE BİR AİLE TİPOLOJİSİ)*

Prof. Dr. İbrahim YASA

I. GİRİŞ :

Gecekondu, birtakım kişilerin genellikle kendilerinin olmayan topraklar üzerinde, kısa zamanda, izinsiz, imâr mevzuatına aykırı ve sağlık koşullarından yoksun olarak yapmış veya yaptırmış olduğu bir konuttur. Bu tanıma kişilerin kendilerinin olan topraklar üzerinde yaptırdığı benzer özellikler taşıyan barınakları da sokmak gerekir. Böylece, gecekonduunun hukuksal ve toplumbilimsel bir tanımı ortaya çıkmış olur.

Gecekondu, Hacıağa, Hava parası, Dolmuş, Türedi Ailesi gibi İkinci Dünya Savaşı içinde ve hemen onu izleyen yıllarda halk tarafından yaratılan deyimlerden biridir. O zamandanberi gecekondu konutlarında yaşayan ailelere «gecekondu ailesi» denilegelmiştir.

Gecekondu ailelerinin büyük bir çoğunlukla geliş yerleri köylük ve kırsal topluluklardır. Bu, yalnız Türkiye'ye değil, kentleşmekte olan hemen hemen bütün azgelişmiş ülkelere özgü önemli bir sorundur. Olayın temel nedeni, kentlere yapılan sürekli nüfus akınlarıdır. Tamamiyle benzeri olmamakla birlikte, bu gibi olaylar daha önceki yüzyıllarda da görülmüş, Doğu ülkelerinin hızla sanayileşen bölgelerinde halâ görülmektedir.

(*) Bu yazı 1963-1965 yılları arasında Ankara'da Gecekondu Aileleri üzerine yapılan bir araştırmaya dayanmaktadır.

II. GECEKONDU AİLESİ'NİN TEMEL NİTELİĞİ:

Gecekondu ailesi köy ailesine göre kişileri daha az, üyeleri arasındaki iş-güç biçimi çeşitlenmiş, yararlı gördüğü birtakım köy özelliklerini sürdüren, buna karşılık uygun bulduğu kent özelliklerinden bir bölümünü zamanla kabullenmiş, toplumsal değer ve alışkanlıkları bakımından bir ucu köyde, öbür ucu kentte iki aile tipi arasında bir geçiş durumu gösterir. Bu kurumun yapısında ve görevlerinde, köy ailesi özellikleri ile kent ailesi özelliklerinin bir arada bulunması, onu kendine özgü bir tür yapmıştır. Gecekondu ailesi, küçük kasaba ailesinin eş örneği değildir. Ancak, bu kurumun da birtakım özelliklerini yapısında taşımaktadır. Bu durumu ile gecekondu ailesi köy ve kent ailelerinin değişmeye ve değiştirilmeye uygun değer ve alışkanlıklarını benimsemiş olmakla bir yandan köy, bir yandan da kent ailesinin alışkanlıklarını sürdürmektedir.

III. GECEKONDU AİLESİ'NİN TÜRLÜ AÇILARDAN ÖZELLİKLERİ :

Gecekondu ailesinin yaşamını oluşturan belirli özdeksel ve tinsel ögeler aşağıdaki başlıklar altında incelenebilir :

A — Konut :

Gecekondu ailesi, sıkışık semtlerde birbiri içine girmiş, düzensiz konutlarda barınır. Bu bölgelerde belirli hizmetlerin ulaştırılması ve konutların da sağlık koşullarına uygun yapılmaması, buraları genellikle sağlık bakımından oturulması elverişsiz yerler durumuna getirmiştir.

Konut konusunda önemli bir nokta mülkiyet sorunudur. Bilindiği gibi köy ailesinde konutun mülkiyeti ailenin kendisinin olduğu halde, kent ailelerinde durum, kiracılıkla mal sahipliği arasında değişir. Gecekondu ailelerinin çoğunda ise, aileler büyük zorluklarla evlerine sahip oldukları için buralara aynı zamanda kümesi, sebze bahçesi gibi eklentileriyle birlikte «ocak» sayılır ve bu anlamı ile kent konutundan çok köy konutunun durumuna yaklaşır.

Konut edinme konusundaki güçlü isteğin belirli bir süreci oluşturduğu gerçeğini de ele almak gerekir. Kente gelen aile ilk olarak genellikle kirada oturur. Ancak ilk fırsatta bir gecekondu edin-

mek için çalışmaya ve olanağı oranında çok para biritirmeye başlar. Kullanılan eşyanın tüm «miadı» dolmadan elden çıkarılmaması, her türlü araç ve gereçlerin tüketiminde hiçbir israfa kaçılmaması biçiminde ortaya çıkan tutumluluk, ailenin temel bir niteliği halini alır ve bu yolla artan ekonomik olanaklar ilkönce bir gecekondü sahibi olma, daha sonra da mütevazî bir semtte küçük bir daire satın almaya yol açar.

B. Giyim - Kuşam :

Gecekondü topluluğunda giyim-kuşam bakımından türdeş bir görüntü yoktur. Erkek, kadın ve çocuk giysileri kent ve köyden esinleşmiş olarak karmaşık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Gecekondü kadınları arasında, köy motifi çorap ve giysisi kullananlara rastlanır; entarisi üstüne hırka giymiş olanlar, başı eşarplı dolaşanlar sık sık görülür. Giysilerde egemen renk kırmızıdır. Daha çok göz alıcı ve parlak kumaşlar üstün tutulur. Bu tutum köy geleneğine uygundur. Köyde ayrıca bir ev dışı giyinişi olmadığından, bu özelliği birçokları kentte de sürdürmektedirler.

Köyde pijama giyme geleneği yoktur. Gecekondü aile başkanları arasında pijama giyenler epeyce görülmekteyse de kadınlar arasında pijama giyenler pek seyrek olup, bunların giydikleri de pijamadan çok bir şalvar bozuntusudur. Ayrıca, gecelik denen bir giysinin de buralara girmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bu giysilerin hiçbirinin çıkış yeri köy olmadığına göre, giyim alışkanlıklarında değişmelerin yer almakta olduğundan sözedilebilir.

Gecekondü topluluklarına modası geçmiş birtakım kent giysilerini, kentli ailelerin yanında çalışan kadınlar getirirler (*) Bluz, naylon giysiler, topuklu ayakkabı vb. gecekondüye sokan bunlardır. Kent burjuva ailelerinin artıklarını evlerine aktaran bu kadınlar, bir bakıma eski giysicileri andırırlar. Bunların kimileri ile kızları, özentî olmak üzere, kent kadınlarının giyinişini taklit etmektedirler.

Gecekondü erkeği, olanakları içinde, kasaba erkeğinin bir özelliği olan «takım elbise» yaptırmak ve giyinmek eğilimindedir. Spor ceket ve pantolon giyenlere rastlanırsa da, bunlar daha çok eskicilerden satın alınanlardır. Erkek giyinişi başka bir bakım-

(*) Kadın ve erkek giysilerinin en yeni modellerini evlere sokanlar okul çağındaki gençlerdir.

dan gözden geçirildiği zaman, iş-güç çeşidinin bu giysileri etkilediği görülür. Anlaşıldığına göre, kadınlarla karşılaştırıldığı zaman, gecekondulu erkeğin kent giyimini kabulü daha kolay olmaktadır.

C. Beslenme :

Beslenme konusunda başlıca iki özellik göze çarpmaktadır. Kırsal alanların geleneksel yeyinti maddeleri kış için yazdan hazırlanmakta, bir bölümü de köyden getirilmektedir. Bu olgu, köydeki beslenme alışkanlıklarının kentte sürdürüldüğünü gösterir. Bunun yanında hazırlanması kolay olan ve ekonomik açıdan elverişli kent yiyecekleri de gecekondulu ailesince benimsenmektedir.

D — Sağlık - Temizlik :

Ailelerin sağlık ve temizlik alışkanlıkları genellikle köylerdeki ne çok benzer. Evlerin önü genellikle temiz ve düzenli bir görünüşte değildir. Ayrıca, ev ekonomisi konusunda da, bilgili olmadıkları için yardıma gereksinimleri vardır. Buna karşın aile bir takım temizlik ve sağlık alışkanlıklarından kasaba ailesi özelliğini benimsemiş başlanmıştır. İlk olarak göze çarpan, kent ilişkilerinin kırsal alanlardan gelen bu insanlarda belirli bir temizlik zorunluluğunu ortaya çıkarmasıdır. Kadın ve daha çok erkeklerin belirli zamanlarda hamama gitmesi, erkeklerin özellikle iş-güç biçimlerine göre traş olmaları ve giyimlerine dikkat etmeleri yukarıdaki yargımızın bir göstergesidir.

Sağlık konusunda dikkate değer bir nokta da hastalık halinde özellikle gecekondulu semtlerinde ucuz muayene eden özel doktorlara ve hastahanelere başvurma eğiliminin yaygınlaşmasıdır.

E — İş Bölümü :

Gecekondulu ailesiyle köy ailesi arasındaki birinci ayrılık, iş bölümü ve biçiminde görülür. İş-güçlerin uzmanlaşması ve çeşitlilik kazanmasından dolayı gecekondulu ailesi kadın, erkeği, çoluk-çocuğu, yeni ilişkileri ve ortaya çıkardığı toplumsal örgütü ile köy ailesine göre daha canlı ve karmaşık bir yapı özelliği gösterir.

Köy ailesinin başlıca iş-gücünü, aynı zamanda iş bölümü ve işbirliğini etkileyen tarım işletmeleri olduğu halde, gecekondularda çalışan ailelerin iş çeşitleri artmıştır. Temel iş-güç biçimleri

arasında tüccar, küçük esnaf, yetişkin işçi, zenaatçı, küçük memur, «müstahdem» ve düz işçi grupları sayılabilir. (*)

F — Evlenme :

Gecekondu ailesiyle köy ailelerindeki kişilerin evlenme yaşları karşılaştırıldığında, yaşların birbirine benzediği, yâni, genç yaşlarda evlendikleri, kent ailelerinde ise evlenmelerde gecikmenin bir eğilim halinde gittikçe arttığı görülmektedir.

Köy aileleriyle gecekondu aileleri akraba veya gurup içinden veya dışından evlenmede birbirlerine benzedikleri halde, kent ailesi bu bakımdan daha açık durumdadır. Bundan başka, köy evlenmelerinde, eski deyimle «küfüv» de (**) rol oynayan daha çok ailelerin ekonomik durumları olduğu halde, kentlerde evlenen gecekondu ailelerinde eşlerin kültür ve eğitim durumunu ön planda tutma gibi bir eğilim görülmektedir.

Evlenmelerde «başlık» geleneği sürmekle birlikte, miktarı köye oranla azalmıştır.. Düğün ve düğün alayları bu semtlerde de görülmekte, resmi ve dinsel nikâh oranı birbirine yaklaşmaktadır.

G — Ailenin Yapısı :

Gecekondu ailesinin kuruluşuna bakıldığı zaman başlıca dört nokta dikkati çekmektedir.

İlk olarak geniş köy ailesine oranla gecekondu ailesinin çirdekleşme sürecinde daha hızlı ilerlediğini ve bugünkü durumuyula ana, baba ve çocuklardan oluşan dar aile oranının oldukça yüksek olduğunu belirtmek gerekir. Gecekondu ailesi nitelik bakımından geçirdiği bu değişimin yanında nicelik açısından da küçülme, bunun en belirgin göstergesi olarak varolandan daha çok çocuk istememe olgusu ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz aileler dışında kalan ve esas olarak hane niteliğini gösteren geniş ailelerde de belirli değişim görülmektedir. Erkek tarafından akrabaların çoğunlukta bulunduğu,

(*) Bu mesleklere çeşitli biçimlerde guruplandırılabilen ve meslek bakımından, işgüç niteliği «asalaklık» olan, sayıları yüzleri aşan Ankara'nın gezici sokak satıcıları eklenmemiştir.

(**) Küfüv, evlenmelerde eşlerin toplumsal, ekonomik ve kültürel özellikleri bakımından mümkün olduğu kadar eşit durumda olması anlamına gelir.

kimi ailelerde az da olsa kadın tarafından akrabaların da barındığı görülür.

H — Ailenin Dış ve İç İlişkileri :

a) Dış ilişkiler :

Köy ailesi ile karşılaştırıldığında gecekondü ailelerinin ister istemez toplumsal ilişkilerinin genişlediği görülür. Bu arada yeni yeni gereksinmelerin doğduğu da bir gerçektir. Köyünde iken yalnız aile yakınları, komşu ve arkadaşları ile ilişki kuran; kahve, câmi ve köy meydanında guruplaşan kişiler, kentte daha canlı ve geniş alanlı ilişkilere girişmekte, çeşitli kuruluş ve sendikalara üye olmaktadır.

Kent ailesi ve topluluğunda görülen değişme ve çözülme belirtileri gecekondü toplulukları arasında da az çok yansımaktadır. Kendi toplum değerlerini kent yaşayışına göre düzenleme zorunluluğu, en önemli sorunlardan birini oluşturmakta, gecekondü ailesi bu durumuyula çelişen birtakım değerler ortasında bulunmaktadır. Bu çelişme ve çatışma, anlaşmazlık ve huzursuzluklara yol açmaktadır.

Gecekondü ailesinin köy ailesine göre gelir düzeyi yükselmiş bulunmaktadır. Ama henüz kendisinin üstünde ve daha yüksek gelir düzeyinde bulunan kentli ailelere ulaşamaması ve uyumunun tamamlanmaması yüzünden kendisini birtakım özdeksel ve tinsel sorunlar karşısında bulmaktadır.

Gecekondü topluluklarının nüfusu çoğaldıkça, bunları oluşturan kişilerin, arasındaki sıkışıklık ve ilişkiler de artmaktadır. Ancak, bu ilişkiler köyde olduğu gibi kişisel olmaktan başka bir doğrultuya yönelmiş bulunmaktadır. Bu durum da aile üyelerini türlü toplumsal sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır.

b) İç ilişkiler :

Dışarıda çalışan kadınların yeniliklere karşı tutumları genellikle olumludur. Aile planlamasına usları en çok erenler bunların arasından çıkmaktadır. Bu kadınların evlerinde aile başkanının otoritesinin zayıflamış olduğu ileri sürülemez. Sadece, kadın erkek ilişkilerinin daha uyumlu bir hal almakta olduğu söylenebilir. Öte yandan, gecekondü ailelerinde köysel alışkanlıklardan uzaklaşılmasıyla, baba otoritesinin belirli bir oranda azalması arasında bir

bağıntı olduğu anlaşılıyor. Gecekondu kadınlarının kentlerdeki ev işleri köye göre epeyce hafiflemiştir. Buna karşılık, erkek işlerinin de değişmiş olması karı-koca ve aile üyeleri arasındaki ilişkileri bir düzen içinde yumuşatmıştır. Bununla birlikte, gecekondu aile üyeleri arasında tam bir eşitlikten söz edilemez. Üyelerin cinslik ve yaşlarına göre köy aileleri göz önüne alınacak olursa, görevlerinde ayrılımlaşma ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak aile üyeleri arasındaki ilişkiler eski köy düzenindeki özelliklerini değiştirerek başka biçim almaya yönelmiştir.

Ev kadınlarına gelince, bunlar genellikle evin iç işlerini görürler. Çocuklara bakmak, yemek pişirmek, temizlik yapmak, çamaşır yıkamak, kışlık yiyecekleri hazırlamak gibi uğraşlarla günlerini doldururlar. Bu kadınların aileleri genellikle daha kalabalık olduğu için işleri de ağırdır. Bu bakımdan dış çevre ile ilişkileri sınırlı ve oldukça dardır. Ev kadınları, eski köy gelenek ve kurallarının çerçevesi içinde yaşamakta, gelenek ve görenekleri dışarda çalışanlardan daha uzun bir zaman sürdürmektedirler. Örneğin, bunların yemek pişirme biçimleri, mutfak raflarının düzenlenmesi vb. köy gereğine göredir.

D — DEĞER DEĞİŞİMLERİ :

Gecekondu aileleri incelenirken, bunların kimi köy, kasaba, kent ailelerinin birtakım özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Şöyle ki, bu aileleri oluşturan kişiler köyden kopmuş, ancak ilgilerini tümü ile kesmemişlerdir. Yakınlarının kimileri köy ve kasabalarda yaşamaktadır. Bunlar çapraşık kent yaşayışına da henüz tam anlamıyla uyamadıkları için, kentli de sayılmazlar. Bir yandan köye karşı eski duygusal bağlılıkları sürerken, bir yandan da kasabadaki yakınlarını anar ve kentte elde edilebilecek nimetlerden yararlanmanın yollarını arar : evlerinde akar su, elektrik, radyo, bütan gazı ile işleyen ocak vb. görmek isterler.

Gecekondu insanı, köydeki tarlasının küçük bir örneğini evinin önünde yapmaya, sebze, tavuk, ağaç yetiştirmeye çalışırken, bir yandan da kendisini kentin fabrikasında bir işçi olarak görmeyi umut eder. Bu imgelerin, yaşantıların hepsini bir arada yürütmeye çalışır. Bir yandan çocuğuna eski yazıyı öğretmeyi, Kur'an Kur'suna göndermeyi görev sayar; bir yandan onu çağdaş toplumun istediği bir işe yöneltmeye çalışır.

Gecekondu ailelerinin birçoğu köy topluluklarını kentte yaşatmaktadır. Ancak, kent toplumunun bu aileler üzerindeki etkisi, onları, «âraf»'ta bekler gibi bir duruma sokmaktadır.

Gecekondu topluluklarında düz işçiler, işsizler ve işi belli olmayanlar oldukça önemli bir oranı bulur. Kente henüz uyumlarını yapamamış olduklarından, bunlar arasında ekonomik güvensizlik ve toplumsal huzursuzluk oldukça yaygındır. Bu gerçeğe özellikle «konutundan olma korkusu» da eklendiği takdirde, bu duygu daha da yeğlilik kazanmakta, bütün bu zorluklar genel olarak gecekondu topluluğunu ortak tehlikelere karşı birleştirip bir «gecekondululuk bilinci»'nin oluşmasına yol açmaktadır. Bu duygunun kaynağı gecekondu konutlarının mülkiyet durumlarında aramak gerekir. Şöyle ki, bunların çoğunluğunun hukuksal anlamda tapuları yoktur. Yâni, mülkiyet alıcı ile satıcı arasında imzalanan anlaşmalar veya noterden düzenlenen belgelere dayanmaktadır. Gerçekte aileler büyük bir çoğunlukla arsalara değil, konutların yapı gereçlerine sahiptirler.

Köyde kendi konutuna sahip olan gecekondu'nun, kentte güvensizliğinin temel nedeni olarak bir konuta sahip olmaması ve oduktan sonra da bunun yıkılma korkusunun sürekli olarak varolması gösterilebilir

Türk toplumu ve ailesi gibi, onun bir parçası olan gecekondu ailesinin de toplumsal yapısı durmadan değişmektedir. Gecekondu topluluklarında olup biten olayların, Türkiye'deki çeşitli gelişme ve akımlarla ilintisi vardır ve gelecekte de olacaktır. Gecekondu toplulukları ülkenin en önemli sorunlarından birini içinde taşımaktadır. Bunları henüz yerleşmiş, dengesini bulmuş yerler değildir. Yerleşmeleri için de daha uzun bir süre gerekecektir.

IV — ÖZET :

Gecekondu genellikle kimi kişilerin kendilerinin olmayan, kimilerinin de kendilerinin olan toprak üstünde kısa zamanda, izinsiz, imâr mevzuatına aykırı ve sağlık koşullarından yoksun olarak yapmış veya yaptırmış oldukları bir konuttur. Gecekondu özellikle son yirmibeş yılda gelişmiş ve bu süre içinde burada yaşayan bir aile tipi ortaya çıkmıştır. Gecekondu ailesinin temel niteliği köy ailesi ile kent ailesi arasında bir geçiş aşamasında bulunmasıdır. Konut ve yeyintiler açısından daha çok köy özelliklerini sürdürmesine karşın, giyim-kuşam, sağlık ve temizlik gibi ögeler bakımından

daha çok kent etkisinde kalmıştır. Ama bu ailenin yaşamında kentin etkilediği en önemli ögenin iş-güç biçimi olduğu da bir gerçektir. Temel ekonomik yapısı tarıma dayalı, köyden daha çeşitli çalışma alanlarını kapsayan, kente gelişte ilk etkilenmenin bu yönde olması doğaldır. Kent koşulları evlenme sürecini ve aile yapısını da büyük ölçüde etkilemiş ve ailenin tinsel değerlerinde önemli çatışmalara, çelişkilere yol açmıştır. Toplumsal huzursuzluk ve güvensizlik, bu ailenin belirli bir niteliği olarak belirmiş bulunmaktadır.

Genel olarak «Gecekondu Ailesi» denilince, Türkiye'nin belirli bir döneminin toplumsal yapı koşullarında ortaya çıkmış ve yine bir süre sonra ortadan kalkması beklenen kendine özgü nitelikleri olan, uzun bir toplumsal tarih gözönüne alınınca, yaşamı kısa sürecek «mutsuz» bir aileyi ansıtmaktadır.